

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

УДК 821.161.3 – 3.09

Бурдзялёва Ірына Аляксееўна

кандыдат філалагічных навук, дацэнт,
дацэнт кафедры беларускай мовы
і літаратуры
Мінскі дзяржаўны лінгвістычны
ўніверсітэт
г. Мінск, Беларусь

Iryna Burdzialova

PhD in Philology, Associate Professor
at the Department of Belarusian Language
and Literature,
Minsk State Linguistic University,
Minsk, Belarus
Irlita@yandex.ru

ЧАЛАВЕК І ГІСТОРЫЯ Ў АПОВЕСЦІ Е. ВЕЖНАВЕЦ
«ПА ШТО ІДЕШ, ВОЎЧА?»

MAN AND HISTORY IN THE STORY
OF E. VEZHNAVETS “WHAT ARE YOU GOING FOR, WOLF?”

У артыкуле разглядаюцца асаблівасці асэнсавання беларускай гісторыі за апошняе стагоддзе ў аповесці Евы Вежнавец. Трагічная і драматычная гісторыя, якая падпадае пад пільную ўвагу аўтара, паўстае актыўнай удзельніцай сюжэта, яго асноўнай рухаючай сілай і глыбока траўміруе характар герояў, дэфармуе іх лёсы. Таксама звяртаецца ўвага на кампазіцыйныя асаблівасці твора, яго вобразную сістэму і наратыўныя прыёмы.

К л ю ч а в ы я с л о в ы: канцэнтрацыя трагічнага вопыту; гістарычная траўма; наратыўныя прыёмы.

Eva Vezhnavecs' story reflects Belarusian history of the last century. The article analyzes the author's conceptual focus on tragic and dramatic events through which the main characters are portrayed as deeply traumatized by history. It is noted that history becomes an active factor in the plot. The article focuses on the composition, imagery and narrative features.

Key words: concentration of tragic experience; historical trauma; narrative techniques.

Асэнсаванне чалавека ў кантэксце гісторыі, гісторыі праз лёсы герояў з'яўляецца адным з вядучых праблема-тэматычных кірункаў беларускай мастацкай літаратуры ХХ стагоддзя. Письменнікі скіроўвалі сваю ўвагу на канкрэтныя, лёсавызначальныя падзеі, або наадварот, імкнуліся разгарнуць сувой гісторыі ў шматтомных раманных цыклах. Аднымі з першых патрэбу стварэння шырокай панарамы жыцця беларускага народа на вялікім гістарычным адрэзку адчулі М. Гарэцкі і К. Чорны. Жорсткія рэаліі 1930-х гг. не далі ў поўнай меры рэалізаваць іх творчыя планы, але пачатак маштабнаму асэнсаванню быцця народа ў часе быў пакладзены. На мастацкі ахоп значнага кавалка беларускай гісторыі была скіравана задума пяці тамоў «Палескай хронікі» І. Мележа. Ажыццявіць яе цалкам не дазволіла заўчасная смерць пісьменніка, але тры першыя кнігі хронікі сталіся прэцэдэнтнымі тэкстамі

айчыннай літаратуры. У якасці завершанага творчага праекта варта прыгадаць створаную ў другой палове стагоддзя тэтралогію В. Адамчыка, у якой ён паказаў лёсы заходніх беларусаў на працягу некалькіх драматычных дзесяцігоддзяў. На шляху даследавання ўзаемадзеяння чалавека і гісторыі беларуская літаратура мела значныя здабыткі і назапашаны мастацкі вопыт эпічнага адлюстравання і, разам з тым, глыбокага філасофскага асэнсавання гістарычнай драмы беларусаў на працягу, бадай, самага катастрафічнага XX стагоддзя.

Сучасная літаратура аддае перавагу асабіста-суб'ектыўнаму погляду на свет і на падзеі прамінулага часу ў прыватнасці. Ды і сённяшнія рэаліі ўплываюць на тое, што раманны эпас і іншыя жанры пачынаюць змяншаць тэкставы аб'ём, затое набываюць больш дынамічную мастацкую структуру ісэнсавую шматслойнасць. Прыкладам можа быць зборнік В. Казько «Час збіраць косці», асабліва аднайменная аповесць, якая дала назву ўсёй кнізе. У эсэістычных разважаннях і ўспамінах пісьменнік праводзіць падсумаванне набыткаў і страт не толькі жыцця галоўнага героя, але і ўсёй краіны на вялікім этапе гістарычнага быцця. Крытыкі адзначаюць уласцівыя творчаму метаду В. Казько напружаны канцэптэуальны пошук і экзістэнцыйную глыбіню, ёмістую метафарычнасць і арыгінальную аўтарскую міфатворчасць. Менавіта гэтыя мастацкія прыёмы, шырокае выкарыстанне шматзначных вобразаў, сімвалаў і алегорый, прыёмы іншасказальнасці, асацыятыўнасці, «расшчаплення часу» ствараюць у невялікай па аб'ёме аповесці «Час збіраць косці» эфект шматмернасці, паўнаты асэнсавання пройдзенага народам шляху.

Сваё канцэптэуальнае бачанне нацыянальнай гісторыі прапанавала Ева Вежнавец у аповесці «Па што ідзеш, воўча?» (2020). Відавочная аўтарская свядомая скіраванасць на тэндэнцыйнае аднаўленне ў творы скандэнсаванай беларускай бяды, якая пракляццем ці злым рокам вісіць над краем скрозь стагоддзі. Сама канцэпцыя твора выклікае аюзіі на радкі Я. Купалы, напісаныя на пачатку 1920-х гг.: *Няўжо ж бы хто й над будучыняй нашай // Навек залом пракляты заламаў? У гэтым жа вершы «Перад будучыняй» Я. Купала далей піша: *Пакрыўленыя колісь нашы душы / Дагэтуль выпрастаць не ў моцы йшчэ...*[1, с. 106].*

Аповесць прыцягвае ўвагу наратыўнай структурай, спецыфікай галоўных герояў. У творы гэта тры жаночыя вобразы розных пакаленняў адной сям'і. Кампазіцыя твора рамачная, пры гэтым адбываецца частая змена наратараў: аповед з сучаснасці пераходзіць у гісторыю і зноў вяртаецца ў сённяшні дзень, адметнасць якога мае вытокі ў падзеях мінулага. Наша сучасніца, алкагалічка Рына, вяртаецца з Нямеччыны, дзе даглядала састарэлых немцаў, у родную вёску хаваць сваю бабу Дарафею, мясцовую знахарку і вядзьмарку. Праз Рыну падаюцца ўспаміны Дарафеі пра падзеі мясцовай гісторыі, а гэтыя аповеды ўтрымліваюць успаміны ўжо ейнай бабкі Мар'янкі, таксама знахаркі. Такім чынам гісторыя стэрэаскапічна разгортваецца ў глыбіню часу і сягае да пачатку XX стагоддзя. Гістарычная памяць Дарафеі доўгая: *Дзве вайны і дзевяць улад перажыла старая і не*

шкадавала ўнучцы аповедаў. Так што Рыне здавалася, што яна сама жыве сто другі год і мае ў галаве карту смерці, генеалагічныя дрэвы цэлых вёсак і непатрэбныя бабіны “навукі” да кучы [2, с. 13–14]. Як адзначыла ў адным з тэлеінтэрв’ю пісьменніца, галоўны вобраз – гэта трыяда жанчын, на якую, як на верацяно, накручваецца гісторыя. Жаночыя лёсы сталіся такім прыдатным матэрыялам невыпадкова. Маючы на ўвазе трагічную гісторыю мінулага стагоддзя, можна сцвярджаць, што мужчыны ў Беларусі не жывуць доўга. Жанчыны маюць больш працяглы век, таму менавіта яны з’яўляюцца захавальніцамі гістарычнай памяці і яе галоўнымі рэтранслятарамі, яны захоўваюць апавядальніцкую традыцыю і ажыццяўляюць перадачу гістарычнага досведу. Такім чынам, праз трыадзінства жаночых вобразаў падаюцца выціскі беларускай гісторыі за апошнія сто год.

Гераіні твора, нягледзячы на сваё знахарства і веды, так званыя маленькія людзі. Маленькі чалавек у самым абагуленым сэнсе гэтага паняцця – проста чалавек, ад якога нічога не залежыць у гісторыі, гэта яе пасіўны сведка і ў значнай меры яе ахвяра. Калі герой прыгаданай аповесці В. Казько, праводзячы выніковы агляд уласнага жыцця і гістарычнага шляху краіны, адчувае сваю віну за пераборлівасць, канфармізм, за тое, што павінен быў бы зрабіць, а не зрабіў, і праз тое рэфлексуе і перажывае, то гераіні твора Е. Вежнавец – сапраўды проста сведкі гістарычных працэсаў, захавальніцы і перадачыцы памяці праз пакаленні. У аповесці гэта не крытычнае, рэфлексійнае пераасэнсаванне гісторыі, гэта яе аб’ектыўная фіксацыя.

Вялікая нацыянальная гісторыя падаецца ў аповесці праз лакальную, прыватную. Звычайныя людзі, сяляне, месчачкоўцы, аказваюцца ўцягнутымі ў вялікія гістарычныя і сацыяльныя катаклізмы. Прычым героі ўключаюцца ў гэтыя падзеі часта супраць сваёй волі, самой сілай абставін. Гісторыя ў аповесці Е. Вежнавец перарастае межы кантэксту або проста фону, на якім разгортваюцца чалавечыя лёсы, а сама становіцца рухавіком і чыннікам сюжэта, агрэсіўна ўрываючыся і разбураючы жыццё гераінь. Канфлікт твора не абмяжоўваецца ўзаемаадносінамі розных асоб, а будзеца ў асноўным як сутыкненне гераінь з гістарычна абумоўленымі абставінамі, якія вызначаюць іх пэўныя ўчынкi. Чалавеку не даецца магчымасць застацца ў баку ад гісторыі і вызначаць ход уласнага жыцця. Прыгадваюцца словы, сказаныя адным з беларускіх пісьменнікаў: «Беларусы шчаслівыя, калі іх не чапаюць». Яны выказваюць адвечную, але нязбыўную мару беларуса проста жыць.

Аповесці Е. Вежнавец уласціва апавядальніцкая манера, спалучэнне традыцыйнай, лінейнай плыні з пераменай нарратыўных стратэгій. Шмат у чым гісторыі, перададзеныя ва ўспамінах знахаркі Дарафеі, працягваюць традыцыі народнай гутаркі, або гавэнды – жанру, характэрнага для літаратуры Беларусі XIX стагоддзя. Да гэтага жанру звярталіся А. Міцкевіч, У. Сыракомля, блізкія да жанру гавэндаў-бываліц вершаваныя аповесці В. Дуніна-Марцінкевіча. Як адзначаюць даследчыкі, у XX ст. традыцыі вуснага аповеду плённа выкарыстаў Я. Брыль у «Ніжніх Байдунах».

Прыгадваецца і знакаміты твор Г. Жавускага «Успаміны Севярына Сапліцы», дзе сабраны сямейныя паданні, мясцовыя аповеды пра падзеі сярэдзіны XVIII ст., у якіх прыватная гісторыя цесна перапляталася з палітычнай. У гавэндзе апавядальнік звычайна ад першай асобы расказваў пра пэўныя падзеі, удзельнікам альбо сведкам якіх называў сябе, ці пераказваў пачутае ад іншага. Для жанру характэрна спакойная плынь, натуральны, гутарковы стыль, адсутнасць аналізу, разгорнутых ацэнак і ацэначных характарыстык. У аповесці Е. Вежнавец гэта таксама гісторыя, пабачаная гераінямі на свае вочы і перададзеная лінейным аповедам. Прычым мудрыя ведзьмы-знахаркі Мар’янка і Дарафея маюць сваё адметнае светаразуменне, але гэта анталагічныя веды пра свет, у іх няма месца ўсведамленню прычынна-выніковых сувязяў гістарычных працэсаў. У аповедах яны проста рэгіструюць наступствы гісторыі, але не ў стане зразумець іх прычыны.

Падзеі даўжынёй у стагоддзе паказаны ў глухім балотна-лясным краі на Любаншчыне. Такі адасоблены ад свету замкнёны кут не проста традыцыйны топас беларускай літаратуры. Адмежаванасць не засцерагла жыхароў ад уплываў глабальнай гісторыі ў самым трагічным яе варыянце: *Вялікія балаты ў нас, непраходныя, а чалавеку ні схову, ані спасу няма. Як захочуць, то дастануць цябе і выкалацяць усю душу – ці ваўкі, ці ўласці* [2, с. 63]. На Беларусі больш не засталася такіх закрытых і зацішных куткоў, дзе чалавек мог бы жыць сваім уласным жыццём і не быць цацкай гісторыі. Апрача таго, гэта частка Любаншчыны – куток знакавы, зафіксаваны у беларускай літаратуры ў паэме Я. Купалы «Над ракой Арэсай», творама паказальным для савецкай творчасці паэта. Толькі гісторыя пра пераўтварэнне гэтага краю камунарамі, якія прыйшлі асушаць вялікія балоты і будаваць новы свет, у аповесці Вежнавец зусім не пафасная і гераічная. І трэба думаць, сапраўдная. Дарэчы дадаць, што пісьменніца родам з вёскі Загалле Любанскага раёна і апісвае свае родныя мясціны. Менавіта тут і ў бліжэйшых вёсках сканцэнтраваны асноўныя падзеі яе твора. Мясцовыя тапонімы – Загалле, Любань, Мар’іна балота, – а таксама камунар Падзярыха сустракаюцца ў паэме Я. Купалы. У аповесці «Па што ідзеш, воўча?» ёсць і палеміка з гэтай паэмай, і моманты мастацкай гульні з верагоднымі фактамі. Пісьменніца аднаўляе мікрасюжэт, дзе Іван Дамінікавіч прыязджае, каб на свае вочы пабачыць і апісаць жыццё камунараў: *Хораша адзеты, як шляхціц, – сурдут, капялюш, камізэлька, беленька кашуля... Але сам немалады, гадоў за сорок, твар нібыта хворы* [2, с. 75]. Яго паэма будзе ацэнена адным з герояў, які паўтарае вядомыя словы Я. Купалы пра сваю творчасць савецкага часу: *Няма ў тым душы, дрындушкі нейкія* [2, с. 81]. Сацыяльна-эканамічны эксперымент, апеты ў Купалавай паэме і апісаны ў рамане Вежнавец, закончыўся нічым. Мелі рацыю тутэйшыя людзі, пра што пісаў беларускі класік: *Што-та будзе тут цяпер? // «Нічога не будзе!» — / Хітра думалі ў чацвер / Палескія людзі* [3, с. 138]. Не будзе менавіта нічога добрага, бо беларусы адвучыліся спадзявацца не нешта лепшае ў сваім гістарычным быцці. Мясцовы люд у аповесці аказваецца пастаянным аб’ектам сацыяльна-

эканамічных эксперыментаяў: то адна за адной хвалі меліярацыі, якія дарэшты знішчылі некалі багаты свет навакольнай прыроды, то вырошчванне нетрадыцыйнай культуры кок-сагызу. Мабыць, уладзе, адвеку чужой тутэйшым, можна беспакarana ажыццяўляць самыя нялюдскія праекты, *калі ёсць беларусы – вечнае быдла цеглавае, якое нікому не шкода?* [2, с. 100].

Пакручастая гісторыя XX ст., як, дарэчы, і заўсёды, ператварае адных у ахвяраў, іншых – у катаў, хтосьці застаецца людзьмі, нехта пераўтвараецца ў нелюдзей. У замкнёным кутку здаўна жылі праваслаўныя, каталікі, стараверы, яўрэі. Аўтарка развейвае міф пра беларускую талерантнасць. У крытычныя моманты, *калі людзі навыветрывалі з голаду і злосці, ім трэба было зло сарваць* [2, с. 53], то беларусы *спаганялі злосць на жыдах* [2, с. 84]. Жорсткасць і варажнеча, татальная адсутнасць чалавечага спачування і салідарнасці з сваім жа суседам, суайчыннікам, бессэнсоўнасць учынкаў выкліканы стратай маральна-этычных арыенціраў, пачуццём адчужанасці ад нармальнага чалавечага жыцця, хаатычнасцю і непрадказальнасцю зменаў і абставін. *Горшай хваробы, як чалавек, няма на свеце. Нічога ўжо не зробіш, як пачуў чалавек кроў і нажыву. Усё, – кажа мудрая Дарафея* [2, с. с 56]. Вялікая Айчынная вайна таксама паказана пісьменніцай аднапланавая, як хаос, плынь бессэнсоўных забойстваў, у першую чаргу як вайна сваіх супраць сваіх жа. Не столькі немцы, як свае сваіх *подам наз'ядалі*. Былы энкавэдыст Сільвестар Шардыка, а ў вайну камандзір партызанскага атрада, *тут пазнаходзіў столькі ворагаў і пасобнікаў, што зямля загарэлася ў нас пад нагамі* [2, с. 88]. Звычайнаму чалавеку зноў нідзе няма паратунку: *Партызанаў было сотні і тысячы. Толькі ў лесе можна было выжыць мужыку. А мы, бабы, старыя і дзеці, для ўсіх былі кормнае быдла* [2, с. 92]. Таму як рэзюмэ Дарафеі да ўсяго аповеду пра мінулае, як наказ унучцы, гучыць так: *Ні ў што не лезь, нікому не служы, нікому не вер. Тут нічога не дзержыцца... І справядлівасці не чакай* [2, с. 96]. Досвед ранейшых пакаленняў і свой уласны нараджае ў Рыны пачуццё безвыходнасці. У звязку з гэтым мае глыбокі сэнс назва аповесці, якая ў больш поўным варыянце паўтараецца ў загалюўку адной з частак твора: «Па што ідзеш, воўча? – Па астатняе». Па народным выслоўі – воўк нічога не пакіне, забярэ і астатнія прабліскі надзеі на лепшае. Воўк у фальклоры – амбівалентны вобраз, але тут бачыцца і адсылка да лацінскага выслоўя *homo homini lupus est* – чалавек чалавеку воўк.

У сваёй аповесці Е. Вежнавец падагульняе гістарычны шлях беларусаў за апошняе стагоддзе, але гэта неверагоднае згушчэнне беларускай бяды і пакут. Беларуская гісторыя пададзена тэндэнцыйна, без светлых момантаў, але такая канцэпцыя пісьменніцы – праз скандэнсаваную ў аповедзе трагедыю мінулага паказаць драматычнасць лёсу беларусаў, якія хацелі б проста жыць, а не выжываць, не быць адвечным аб'ектам гісторыі.

Катаклізмы XX ст. не прайшлі бяследна: *Цяпер зямля пустая, ціхая і нявідная, нібыта пры смерці* [2, с. 102]. Адвечная трагедыя нібы закансервавалася тут, у балотным краі, на мясцовых балотах. Гэта настоеная праз

стагоддзі беларуская бяда, як восеньская імжа, нібы вісіць у паветры, і сёння яе прысутнасць адчуваецца нават фізічна. Як заўважае аўтарка, калі толькі перасякаеш мяжу з Беларуссю *самалётам, машынаю ці цягніком – усё адно: адчуваеш, як адразу на мяжы цяжэе і макрэе паветра, у ім асядаюць і глухнуць гукі, затое абвастраюцца пахі, нібыта апусціўся на дно нябачнага балота ці возера* [2, с. 5]. З самага маленства ў свядомасць Рыны былі закладзены веды пра назапашаную пакаленнямі бяду, бясконцы ланцуг чалавечых трагедый, якія, дэфармуючы жыццё, цяжарам ляжаць на яе плячах. Алкагалізм Рыны невыпадковы – гэта сродак ад болю, траўматычнай гістарычнай памяці, перададзенай ёй бабкай Дарафеей. Толькі з ледзь прыглушанай алкаголем свядомасцю можна з такім цяжарам памяці жыць і дыхаць.

Прыцягвае ўвагу безэмацыйнасць аповеду, адсутнасць выказанай эмпатыі да знаёмых і суседзяў, адсутнасць рэфлексій на самыя страшныя і крываваыя падзеі. Тут спакойная і страшная ў сваім спакоі канстатацыя зла, чарады чалавечых трагедый, і чытач разумее, што трагедыя стала для беларусаў будзённасцю. Да яе прызвычаліся, і яна ўжо не выклікае абурэння, страху або тых перажыванняў, якія натуральна чакаюцца ад сведкаў страшных падзей. Такую эмацыянальную спустошанасць, стомленасць можна патлумачыць вялізнай канцэнтрацыяй трагедыі, бясконцай чарадой гістарычнай бяды, эмацыйна рэагаваць на якую ўжо не стае сілы, бо душэўныя магчымасці вычарпаны дарэшты. Такім чынам, траўміраваны гісторыяй беларус – безэмацыйны. На пачатку твора пісьменніца адзначае гэту рысу і ў сучаснага беларуса: *Неэмацыйны народ, твары нібы ў сіндроме Мёбіуса. Ні жывыя, ні мёртвыя... Чалавечым тварам кіруюць 34 цягліцы. Мабыць, тутэйшаму чалавеку не хочацца пружыць тыя цягліцы пры кожнай міне ці ўсмішцы. Аднак гэта замінае толькі турыстам, сваім нармальна... У культурах выжывання міміка мае быць мінімальнай, – робіць высновы аўтарка* [2, с. 7].

Паэтыка вуснага аповеду, які займае значную частку твора, вызначае адносна невялікую колькасць тропаў, але затое гэта вельмі яркія і ёмістыя вобразы-сімвалы і метафары. Адна з найбольш яўных метафар – маленькае срэбнае люстэрка, вельмі старое, *чэрненае і таўраванае з зарэцкае люстраное гуты*, падоранае калісьці маці Дарафеі, Просі [2, с. 65]. Адабранае ў яе, яно пераходзіла з рук у рукі пры крываваых абставінах. І Прося, трэба думаць, была не першай гаспадыняй люстэрка. Каб спыніць бясконцую чараду трагічных падзей, якія множацца, быццам адбітыя ў чарнёным люстэрку гісторыі, каб разамкнуць ланцуг няшчасцяў і крыўд, Рына перадае люстэрка на той свет разам з памерлай Дарафеей, паклаўшы пакуначак з ім у бабіну труну.

Пісьменніца хоча пакінуць надзею на тое, што зачараванае кола беларускай пакуты можа перарвацца і гісторыя набудзе новы кірунак. Можа, гэта адбудзецца тады, калі нарэшце злезе брыдкае сіняе фарба, у якую дзеля “красівасці” пафарбавалі святыя камяні. Адзін з іх ляжаў каля Белага Слупа –

калодзежа, які, як верылі тутэйшыя, сягае ўглыб аж да сярэдзіны зямлі. Яго паслядоўна стараліся знішчыць і праваслаўныя бацюшкі, і камісары, і фашысты. А цяпер ён аднавіўся ў новым месцы, у лясной лагчыне невялікай лужынкай. Стары крумкач паказаў Рыне дарогу да нованароджанага калодзежа, які заструменіў чыстай вадой. Гэта лёгка чытаны літаратурны вобраз-сімвал адвечнага абнаўлення. Але пакуль гэта толькі кволы пачатак чагосьці новага, таму Рына засцерагае і хавае гэту таямніцу ад усіх. І ці патрэбна будзе вада з крыніцы Белы Слуп народу, унутрана скалечанаму сваёй гісторыяй, ці захоча ён пазбыцца *свайго вогненага калабка і іншых чарцей?* [2, с. 135].

Уражвае канцэнтрацыя трагедыі і чалавечага зла на адну старонку аповесці Е. Вежнавец. Беларус паўстае ў ёй траўміраваным, унутрана дэфармаваным гісторыяй; ён вымушаны не столькі ўзаемадзейнічаць з ёй, колькі быць яе ахвярай, уцягнутай у гістарычны вадаварот па-за сваёй волі, пазбаўленай пры гэтым асаблівага выбару. У творы пісьменніца імкнецца падсумаваць і абагульніць усё зло, назапашанае за стагоддзе, падвесці выніковую рысу, за якой можа пачацца іншы фармат гістарычнага быцця.

ЛІТАРАТУРА

1. *Купала, Янка*. Перад будучыняй / Янка Купала // Поўны зб. тв. : у 9 т. – Мінск : Маст. літ., 1997. – Т. 4 : Вершы, пераклады. – С. 106–108.
2. *Вежнавец, Е.* Па што ідзеш, воўча? : аповесць / Е. Вежнавец. – Мінск : Р. М. Цымбераў, 2020. – 142 с.
3. *Купала, Янка*. Над ракой Арэсай / Янка Купала // Поўны зб. тв. : у 9 т. – Мінск : Маст. літ., 1999. – Т. 6 : Паэмы, пераклады. – С. 134–166.

Поступила в редакцию 06.12.2021